

**ТРИ ВИДАННЯ “ІСТОРИИ НОВОЙ СЕЧИ”
А.О.СКАЛЬКОВСЬКОГО:
до питання про зміни в структурі твору***

Серед історичних досліджень Аполлона Олександровича Скальковського (1808-1898) помітне місце посідають праці з історії запорозького козацтва. Найбільш відомою серед них є “История Новой Сечи или последнего Коша Запорожского”, що довгий час була неперевершеною з точки зору цілісності зображення цього історичного явища. Самостійне і не менш вагоме, ніж висвітлення А.Скальковським історії козацтва, значення мали розміщені у канві розповіді та наведені у додатках оригінальні документи архіву Коша Запорозької Січі. Ця книга витримала три прижиттєвих видання¹.

Історія написання твору була пов'язана з наміром А.Скальковського створити в Одесі історичний архів Нової Росії. У зв'язку з цим він організував археографічні експедиції, друга з яких у 1839 р. увінчалася великим успіхом: за допомогою чиновника І.І. Гладкого у Катеринославі історик дістався до частини архіву

вступу та десяти глав. Назва частини не відображає всього її змісту, оскільки А.Скальковський подає як передісторію Нової Січі, так і відомості про долю запорожців після її руйнування. Тому фактичні хронологічні рамки цієї частини є значно ширшими: з 1500 до 1840рр. У “Вступі” подається періодизація історії запорозького козацтва, яка ототожнюється з історією Кошів.

Перша глава охоплює період існування Олешківської Січі. Друга – дев’ята глави присвячені історії Нової Січі. У другій главі розглядається питання заснування Нової Січі, у третій (охоплює 1734-1741рр.) - участь запорожців у війні з Туреччиною та її наслідки для січового товариства. Четверта глава присвячена історії Січі за часів царювання Єлизавети. Особливу увагу автор приділив виникненню прикордонних конфліктів між козаками та сербськими поселенцями. Глава п’ята (1761-1767) зображує історію Нової Січі на початку правління Катерини II, продовжує тему суперечок про кордони, пов’язані з утворенням Новоросійської губернії та розповідає про козацьку депутацію як форму вирішення цих суперечок за допомогою переговорів з урядом. У главі шостій міститься опис запорозької депутації до комісії для створення проекту Нового Уложення та Коліївщина. Участі запорожців у російсько-турецькій війні 1768-1774 рр. присвячена глава сьома. Восьма глава (1773-1775 рр.) висвітлює останні суперечки запорожців про кордони їх вільностей та розповідає про козацьку депутацію до Катерини II. Глава дев’ята присвячена опису падіння Нової Січі. В останній главі простежується подальша доля запорожців після зруйнування Січі (1775-1840 рр.).

Стиль викладу матеріалу, якого дотримується А.Скальковський, близький до літописного, про що свідчать і хронологічні позначки на полях. Для підтвердження наведених фактів чи їх ілюстрації на сторінках твору автор надрукував чимало документів та витягів з них, що було характерним для історичних творів того часу. Всього у першому виданні було вміщено понад сто документів та витягів⁷.

Частина третя має назву “Додатки”. В ній опубліковані джерела та наведені списки кошових отаманів та військових суддів, малоросійських гетьманів (в обох випадках – починаючи з 16 ст.) та кримських ханів (з 15ст.). Рецензенти, схвалюючи загалом публікацію джерел, вважали недоліками структурування їх у вигляді окремої частини (М.Соловійов), дрібний шрифт та незначну кількість опублікованих документів⁸. У першому виданні автор подав

частини попереднього, починаючи зі вступу і закінчуючи главою шостою, яка доводить розвиток подій до Коліївщини. При збереженні послідовності матеріалу глав автор ускладнює їх структуру. Залишивши недоторканими у цьому плані вступ та перші три глави, з наступної він утворив чотири глави (четверту – сьому), з п'ятої – восьму та дев'яту. Шоста глава, яка у другому виданні стала десятою, лишилася без змін. Таким чином, кількість глав, що охоплює вказаний період, збільшилася до десяти. Слід також згадати, що у цій частині А.Скальковський помістив очікувану читачами "Карту війська Запорозького" 1770р.

Третя частина ґрунтується на сьомій-десятій главах другої частини першого видання, що присвячені подіям, починаючи від російсько-турецької війни 1768-1774рр. до руйнування Нової Січі та подальшої долі запорозького козацтва. Збільшення фактичного матеріалу стало причиною поділу сьомої глави на чотири (першу-четверту). Новим, у порівнянні з першим виданням, елементом стало "Завершення", в якому А.Скальковський розповідає про свої враження під час мандрівки на місця знаходження Січей. Таким чином, кількість структурних одиниць цієї частини була також збільшена у другому виданні і складалась з семи глав і не оформленого у главу "Завершення". На особливу увагу заслуговує вміщений у третій частині "План Старої Січі" (1840 р.).

На відміну від попереднього видання, у цьому ми вже не знаходимо ні у вигляді окремої частини, ні у вигляді додатків публікації джерел з історії Нової Січі. Але є відомості, що планувалося видання "Сборника приложений", до якого мали увійти понад 50 документів¹⁴. Крім того, публікацію під назвою "Посылка на Запорожье императорской грамоты" (1849) було репрезентовано як уривок з четвертої частини "Истории Новой Сечи"¹⁵. Питання про долю цього "Сборника" поки що залишається не з'ясованим.

Перше та друге видання "Истории Новой Сечи" розділяло всього кілька років. Незрівняно більшим – 40 років – є проміжок часу між другим та третім виданнями. Передумови його появи ми поки що опускаємо. Відзначимо лише, що автор вмістив у тексті понад п'ятидесят нових документів та вісімдесят витягів¹⁶. Всі три частини третього видання з'явилися коштом міського голови Г.Маразли у 1886р. (за І.Каманіним)¹⁷, хоча на титульних аркушах першої та другої частини вказано 1885р.

Перша частина у порівнянні з другим виданням не зазнала особливих змін. Натомість у другій та третій відбулися деякі

устрою та історії Січі. Якщо рахувати разом зі вступами, що є в окремих частинах, у першому виданні їх дев'ятнадцять, у другому вже – тридцять, у третьому – тридцять одна. Очевидним є те, що перед автором стояла проблема, якою структурною одиницею має бути публікація джерел. Коли у першому виданні це третя частина, у другому планувалось видання окремого “Сборника приложений”, у третьому документи вміщені у “Додатках” до третьої частини.

Загалом огляд змін, що відбулися у структурі твору А.О.Скальковського у трьох прижиттєвих виданнях, доводить, що кожне з них, мало самостійний характер. Отже вони можуть слугувати орієнтирами в еволюції його поглядів на історію запорозького козацтва.

Примітки

* Дана стаття є розгорнутим викладом одного з фрагментів доповіді, виголошеної на Других історіографічних читаннях, присвячених 190-літтю А.О.Скальковського, що відбулись 16 грудня 1998 р. на історичному факультеті.

1. Скальковский А. История Новой Сечи или последнего Коша Запорожского: Извлечена из собственного Запорожского архива. – Одесса, 1841. VIII, 439, IVc. Скальковский А. История Новой Сечи или последнего Коша Запорожского: Составлена из подлинных документов Запорожского Сечевого Архива. – 2-е изд., испр. и значит. умноженне. В 3 ч. – Одесса, 1846; Скальковский А. История Новой Сечи или последнего Коша Запорожского: На основании подлинных документов Запорожского Сечевого Архива: В 3 ч. – 3-е изд. – Одесса, 1885-1886.

2. Хмарський В.М. З історії розвитку археографії на Півдні України: Аполлон Скальковський // Записки історичного факультету. Одеса, 1998. Вип.6. С. 76-81; Скальковский А. История Новой Сечи... 1841. – С. II.

3. Скальковский А. История Новой Сечи... 1841. – С. IV, VII.

4. Хмарський В.М. З історії розвитку археографії... – С.132; Скальковский А. История Новой Сечи... 1846. Ч. I. – С. II.

5. Скальковский А. История Новой Сечи... 1841. – С. I-IV (наприкінці книги); Б.а. [Библиографическое известие] // Русский инвалид. 1846. – 21 лют.

6. Бантыш-Каменский Д. П. История Малой России. От водворения славян в этой стране до присоединения оной в 1654г. к Российскому государству царем Алексеем Михайловичем. В 3 ч. М., 1830; Скальковский А. История Новой Сечи... – 1841. С. 144.

7. Хмарський В.М. З історії розвитку археографії... С. 180-282.

8. Соловьев М. [Рецензия] // Москвитянин. – 1842. – Ч. 3, № 6. С. 353, 355; К.З. [К. Зеленецкий] // Одесский вестник. 1842. – 7 лют.

9. Скальковский А. История Новой Сечи... – 1841. – С. 17; Соловьев М. [Рецензия] // Москвитянин. – 1842. – Ч. 3, № 6. – С. 355.

10. Хмарський В.М. З історії розвитку археографії... – С. 84.

11. Скальковский А. История Новой Сечи... – 1846. – Ч. 3. – С. 256-294; Б.а. [Библиографическое известие]...

12. Скальковский А. История Новой Сечи... 1846. – Ч. I. – С. 11-12.

13. Скальковский А. История Новой Сечи... 1846. – Ч. I. – С. 13; Хмарський В.М. З історії розвитку археографії... – С. 136.